

ILONA TOMOVA

Változások és gondok a bolgár cigányközösségben

A Nemzeti Statisztikai Intézet adatai szerint a legutóbbi, 1992-es népszámlálás során 313 326 bolgár állampolgár vallotta magát cigánynak.¹ Ugyanakkor sok olyan lakos, akit környezete „cigányként” határoz meg, bolgárnak, bulgáriai töröknek vagy vlahnak vallotta magát. A helyi közigazgatási szervek és a rendőrség nem hivatalos adatai alapján 1990-ben Bulgáriában a cigányok lélekszáma megközelítette az 577 ezret.² Ezek az adatok a lakosság és a helyi közigazgatás tagjainak „objektív kritériumai” alapján álltak össze. J. P. Liégeois szerint Bulgáriában a romák többen vannak: 700-800 ezren.³ Néhány roma vezető egymillió bulgáriai romáról beszél. Ezeket a becsléseket azonban semmi sem támasztja alá, és erősen túlzottnak tűnnek.

Az ország különböző cigány csoportjai között bonyolult önmeghatározási folyamatok figyelhetők meg. A romák fele inkább tartja magát bolgárnak, töröknek vagy vlahnak. Ez az oszmán időkben már megfigyelhető tendencia a szabad Bulgária népszámlálásai során általánossá vált. A népcsoport alacsony szociális státusa volt az oka annak - különösen a letelepedett cigányok körében -, hogy igyekeztek „magasabb presztízsű” etnikai csoporthoz tartozni. A probléma az, hogy a környezet nem fogadja el ezt az öndefiníciót, és továbbra is cigánynak tartja őket.

A legkorábbi történelmi dokumentumok, melyek a cigányok bulgáriai jelenlétéről tanúskodnak, a XIV. századból származnak, de valószínűsíthető, hogy egyes csoportjaik jóval korábban érkeztek. Az oszmán uralom idején egy részük letelepedett, vagy félnomád életmódot folytatott. Többségük az iszlám vallást vette fel.⁴

A kapitalista viszonyok kialakulásával a cigányok jelentős része továbbra is olyan mesterséget űz, amely a falusi emberek házi és termelési munkáit segíti. A XIX. században a romák egy része zselléerként dolgozik, illetve bérmunkásként a gyárakban helyezkedik el. Röviddel Bulgária felszabadulása után a parlament olyan törvényt fogad el, mely megfosztja a cigányokat szavazati joguktól. Ekkor a romák szervezett ellenállási mozgalmat indítanak, és hét évvel később, 1908-ban visszaszerzik politikai jogaikat.

1940-ben német nyomásra a bolgár parlament elfogadja a *nemzetvédelmi* törvényt, mely egy sor diszkriminatív intézkedést tartalmaz a zsidókkal és a cigányokkal szemben. De a haladó bolgár közvélemény ellenállása a zsidók genocídiumával szemben kihat a cigányok sorsára is. Bulgária nem engedte, hogy egyetlen állampolgára is elpusztuljon pusztán azért, mert e két etnikum valamelyikéhez tartozik.

Az 1944-es kommunista hatalomátvétel után a romák állampolgári jogait visszaállították. Bizonyos időre kedvező feltételek teremtődtek a cigány kultúra fejlődéséhez. Megalakul a cigány zenei-drámai színház, három kétnyelvű, roma-bolgár újság jelenik meg. Jelentős erőfeszítéseket tesznek a cigány lakosság oktatása érdekében. 1958 és 1965 között több városban olyan családi házas negyedeket építenek, ahová szegényes körülmények között élő cigánycsaládokat költöztetnek.

A Bolgár Kommunista Párt asszimilációs politikájának első szenvedő alanya a cigányság. Az 50-es évek végén kampányokat szerveznek azért, hogy a muzulmán cigányok változtassák meg nevüket. 1958-ban az összes vándorló életmódot folytató cigányt letelepedésre kényszerítették. 1957 után a korábbi kétnyelvű újságok kizárólag bolgár nyelven íródtak, majd 1987-ben megszűntek. Bezárják a cigány színházat. 1984 után adminisztratív módon büntetik a roma nyelv nyilvános használatát.

A kommunizmus bukása óta a bulgáriai romák szabadon határozhatják meg nemzetiségi hovatartozásukat, használhatják anyanyelvüket, őrizhetik és fejleszthetik kultúrájukat, szabadon mozoghatnak, és kapcsolatokat alakíthatnak ki külföldi romaszervezetekkel. Sok roma tánc- és zenei együttes működik. 1993-ban újakezdte működését a cigányszínház. A

nyomtatással és terjesztéssel kapcsolatos anyagi gondok ellenére sok roma újság és magazin látott napvilágot.

A romák Bulgáriában nagyon heterogén közösséget alkotnak. Az általuk gyakorolt vallás és a használt anyanyelv alapján vannak „bolgárok” (*daszikane roma, gadzsikane roma*), „törökök” (*horahane roma, csarale, lahore*) és „vlahok”. De ezeken a közösségeken belül is kialakíthatók további alcsoportok a következő szempontok alapján: nomád vagy letelepedett életmód 1958-ig; tradicionális foglalkozások; családok legendás alapítói; származási hely stb. A *Cigányok az átmenet idején* című kutatásunk elvégzésekor a bolgár cigányok körében 21, a török cigányokéban 18 és a vlah cigányoknál 4 újabb alcsoportot állapíthattunk meg. Külön alcsoportok léteznek a nem nagy létszámú, de a XX. század közepéig nomád életmódot folytató *kardarasi* és *lovari* csoport esetében, amelyek kilenc újabb alcsoportra oszlanak.

Jelentősek a romák közti különbségek a vallás, a beszélt nyelv és dialektusai, az életmód és a népszokások tekintetében. Az utóbbi időkben felerősödtek a gazdasági különbségek is. Míg a cigányok négyötöde drasztikusan elszegényedett, 7-8 százalékuk (főleg a kardarasi és a lovari csoportból és kisebb mértékben a letelepedett cigányok köréből) hirtelen meggazdagodott. Mindez azt a benyomást kelti, hogy a valóságban a romák ritkán kötődnek tudatosan egy adott nagyobb csoporthoz. A valódi közösségek az úgynevezett alcsoportok, például a *kardarasik*, *a jerlik*, *a lingurarik* stb. Nagyobb közösséghez, specifikusabb csoporthoz való kötődés leginkább a cigány értelmiségnél figyelhető meg. Az etnikai azonosságtudat megosztottsága a legnagyobb akadálya annak, hogy a romák súlyos gondjaik sikeresebb megoldása végett politikai egységet alakítsanak ki.

A romák jogainak törvényi szabályozása a posztkommunista időszakban

A Bolgár Köztársaságnak nincs külön törvénye, mely az etnikai vagy vallási kisebbségekhez tartozó egyének jogairól szólna. Jogaikat, az ország többi állampolgárához hasonlóan, az alkotmány és más törvények szabályozzák. Az 1991-ben elfogadott új alkotmány 6. paragrafusa kinyilvánítja az egyenlőséget, és megtiltja a diszkriminációt. Ennek értelmében Bulgáriában garantálva van a többség- az etnikai bolgárok- és a nemzeti és vallási kisebbségek egyenlősége. Sajnálatosan az egyenlőség garantálása és a diszkrimináció tiltása nincs következesen végigvezetve még az alkotmányban sem. A 11. paragrafus 4. pontja tiltja az etnikai, faji vagy vallási alapon szerveződő pártok létrejöttét. Ennek a rendelkezésnek megfelelően a romák létrehozhatnak saját kulturális, szociális, oktatási szervezeteket, de politikai pártokat nem, ami korlátozza gyülekezési jogaikat, és ellentmond a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 22. paragrafusának.

Amikor a bulgáriai kisebbségi közösségekkel kapcsolatos jogi rendelkezéseket vizsgáljuk, különös figyelmet kell fordítanunk az alkotmány 5. paragrafusának 4. pontjára, mely biztosítja az ország által elfogadott nemzetközi dokumentumoknak a belső jogrendszerbe való beépítését. Ráadásul ezek a dokumentumok ellentmondás esetén elsőbbséget élveznek a hazai jogrendszerrel szemben. Bulgária elfogadta a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, illetve annak fakultatív kiegészítését, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát. Ennek ellenére továbbra is érvényben maradt az etnikai pártok tilalmáról szóló alkotmányos rendelkezés.

A kisebbségi anyanyelvhasználatot és a nemzetiségi kultúra gyakorlását - melyeket erősen korlátoztak a kommunizmus idején - bizonyos mértékben szabályozza az új alkotmány. A 36. paragrafus kimondja, hogy minden olyan bolgár állampolgár, akinek nem a bolgár az anyanyelve, szabadon használhatja és tanulhatja saját nyelvét. Ennek köszönhetően az Oktatási Minisztérium biztosítja a roma nyelv oktatását a bolgár iskolákban azok számára, akik ezt, igénylik. Ezt az oktatást a tankönyvekkel együtt az állam finanszírozza. A bolgár

törvények szerint, ha valaki egy bírósági tárgyalás során nem érti jól a hivatalos bolgár nyelvet, akkor a bíróság köteles számára ingyen tolmácsot biztosítani.

A bolgár parlament által 1990-ben elfogadott, a *Bolgár állampolgárok nevééről szóló törvény* alapján mindenkinek lehetősége nyílik arra, hogy a különböző erőszakos kommunista névváltoztatási kampányok előtti muzulmán nevét visszavegye. Az ország török lakosságával ellentétben, amely tömegesen élt evvel a lehetőséggel, a muzulmán cigányok alig egyharmada vette újra fel török-arab nevét (leginkább azok a cigányok, akik töröknek vallják magukat).

Hiányzik egy olyan törvény, mely rendezné a kisebbségi kultúra fejlesztésére létrejött nem állami szervezetek költségvetési támogatását. Az sincs tervbe véve, hogy külön költségvetési alapot hozzanak létre a kisebbségi sajtó támogatására. Ez erősen hátráltatja a romák kulturális életének szervezését, akik így csak alapítványok és nem állami szervezetek anyagi támogatására számíthatnak.

A romák problémáival foglalkozó állami intézmények A bolgár állami intézményekben különböző csoportok működnek, melyeknek feladata, hogy a kisebbségek képviselőivel együtt irányítsák a nemzetiségeket érintő állami politikát. Az országgyűlésben állandó emberi jogi bizottság működik, melynek tagja az egyetlen roma országgyűlési képviselő, Petar Georgiev. Az elnöki titkárságon 1990 óta kisebbségi tanácsadó dolgozik, munkáját szakértők segítik. Ennek a csoportnak az a feladata, hogy az elnököt folyamatosan tájékoztassa az etnikai és vallási kisebbségekkel kapcsolatos bonyolult kérdésekről, hogy információkat szerezzen róluk, figyelemmel kísérje az új folyamatokat, és kapcsolatot tartson a kisebbségi civil szervezetekkel. Jelenleg az elnökség rendelkezik a legtöbb, cigánysággal kapcsolatos információval.

Az elnök többször is találkozott roma vezetőkkel, akikkel áttekintették a cigányság problémáit. Az államfő megpróbálta felhívni a közvélemény figyelmét a roma társadalom nehéz helyzetére, ösztönözni akarván a végrehajtó hatalom szerveit a gondok megoldására. Ő szorgalmazta a Minisztertanácsnál egy, a cigányvezetőkkel közös tárcaközi bizottságlétrehozását, amely a kormány számára folyamatos cselekvési programot dolgozott volna ki a cigányság problémáinak enyhítésére. Ezt az ötletet a kormány először elvetette. Miután azonban 1995-ben az elnök ismét találkozott cigány vezetőkkel, illetve parlamenti képviselőkkel, és ismét felvetődött egy program kidolgozásának szükségessége, később a miniszterelnök már elfogadta az ötletet.

1994 júliusában hozták létre az Etnikai Kérdések Tárcaközi Tanácsát. A Tanács, anélkül, hogy egyszer is ülésezett volna, 1995-ben feloszlatta magát. Helyette 1995. július 14-én létrehozták a Szociális és Demográfiai Kérdések Nemzeti Szövetségét, melynek feladata a különböző szociális csoportok (mozgássérültek, nyugdíjasok, nők, etnikai csoportok) problémáinak megvitatása.

Ígéretéhez híven 1996 márciusában a miniszterelnök létrehozta a kormány mellett működő Szociális és Demográfiai Kérdések Tárcaközi Szakértői Csoportját, melynek többek között feladata egy roma cselekvési program kidolgozása. A csoport idáig kétszer ülésezett. A tanácskozáson részt vett Petar Georgiev is, aki a szakértőknek átadta a Bulgáriai Romák Konföderációjának a cigányság szociális és kulturális kérdéseivel kapcsolatos állásfoglalását. 1996. május 30-án került első olvasatban a szakértői csoport elé *A bulgáriai romák gondjainak megoldásáról szóló irányelvek* című tervezet. Ebben az anyagban megtalálhatók a különböző minisztériumok cigánysággal kapcsolatos tervei és cselekvési programjai. Hiányzik azonban az átfogó koncepció, és az sem világos, hogy melyek lennének a kormány nemzeti romaprogrammal kapcsolatos prioritásai. Az sincs megemlítve, hogy melyik intézmény lenne felelős a program végrehajtásáért. A tervezet kidolgozásában nem vettek részt romák, bár van arra készség, hogy a tervezet végső formába öntése után megtárgyalják azt a roma vezetőkkel.

Az Oktatási Minisztériumban is dolgozik néhány kisebbségi szakértő, akik a nemzetiségi nyelvoktatás szervezésével és a kisebbségek speciális oktatási gondjaival foglalkoznak. E szakértői csoport egyik tagja cigány. Az Oktatási Minisztérium 1996. június 18-án létrehozta a 15 tanárból és kulturális szakértőből álló Roma Fiatalok Oktatási Gondjaival Foglalkozó Konzultatív Tanácsot. A tanácsnak azonban ez ideig nincs elfogadott működési szabályzata, és hatásköre sem tisztázott.

Sok olyan városban, ahol jelentős számban élnek cigányok, a polgármesterek roma megbízottat neveznek ki, akik napirenden tartják a népcsoport problémáit, és képviselik annak érdekeit. Azonban a megbízottak jogállása nincs tisztázva, nincs valós hatalmuk, illetve nem dönthetnek önállóan a cigánysággal kapcsolatos kérdésekben. Néhány olyan falu testülete, amelynek jelentős számú cigány lakossága van, cigány szakértőket alkalmaz, akik tanácsokkal segítik az önkormányzat munkáját.

1992 óta a bolgár rendőrség romákat is alkalmaz. Azonban még mindig nem ritkák a rendőrségi túlkapások romák őrizetbevételekor és a kihallgatások során, továbbá előfordul, hogy a rendőrség tétlen marad skinheadek, illetve más újfasiszta szervezetek cigányellenes támadásai során. Vannak példák cigánynegyedekben lefolytatott jogellenes rendőrségi akciókra is, melyek során ártatlan emberek is szenvedtek a rendőri erőszaktól. A cigány közösség a bolgár közvélemény és a rendőrség szemében folyamatosan a bűnbak szerepét játssza.⁶

Alapvető változások a roma társadalom helyzetében az átmenet időszakában

Nézzük először a cigányokkal szembeni viselkedést az átmeneti korszakban! Hét évvel a piacgazdaságra való áttérés és a társadalom demokratikus kiépítésének kezdete után a bolgár közvélemény-kutatók általános csalódottságot és a gazdasági helyzet romlásának, illetve a szociális létbizonytalanságnak tulajdonítható elégedetlenséget tapasztalnak. A szociális minimum alatt él a bolgár állampolgárok négyötöde. Széles társadalmi rétegek alig tudják biztosítani családjuk mindennapos szükségleteit. A halálozási arány még a 40-45 évesek körében is nő. A bulgáriai családok többsége komoly gondokkal küzd oktatási és kulturális igényeinek kielégítése terén.⁷ A kríziseket okozó nehézségek nem sújtják egyenlő mértékben a bolgár lakosságot, leginkább a cigányságot érintik. Körükben a legnagyobb a kilátástalanság, melyet a poszt-totalitáriánus közösségek különböző módon élnek meg.

A bolgár társadalom szociális struktúrájában a cigányok foglalják el a legalacsonyabb helyet. Egy részüket a „más” antropológiai és kulturális jegy alapján sorolják be a cigányság közé: sötétebb bőr, fekete szemek és haj, indiai vonású arc, színes viselet, sajátos életmód, jellemző viselkedési kultúra stb. A cigányok szegénységük, a hatalomból való kizártságuk és az irántuk táplált ellenszenv miatt a jelenlegi kritikus szituációban az átmenet legsebezhetőbb áldozataivá válhatnak. Ma a romák egyre gyakrabban töltik be „a tékozló fiúnak, az utálatos másnak” a szerepét. Nem véletlen, hogy pont a legutóbbi években figyelhető meg a cigányokkal szembeni előítéletek és sztereotípiák drasztikus terjedése. Széles körben hangoztatott nézet, hogy a cigányok lusták, felelőtlenek, fegyelmezetlenek és hajlamosak a bűnözésre. A romák és a többi nemzetiség közötti szociális különbségek folyamatosan nőnek. A negatív előítéletek megadják a diszkriminatív alaphangot a roma társadalommal szemben. Egyre gyakoribbak azok az igények, hogy a cigányok lakóhelyeit elkülönítsék a többiekétől, hogy „ne éljenek velünk, ne legyenek szomszédaink, gyerekeink ne tanuljanak velük egy osztályban”.

Általánosan elterjedt az a vélemény, hogy a romák maguk felelősek azért a nehéz helyzetért, amelyben élnek. A mérvadónak tekinthető *Bulgária etnokulturális helyzete 1992-ben* összefoglaló címet viselő szociológiai felmérés szerint a megkérdezett bolgár és török lakosság több mint 50 százaléka véli úgy, hogy „az állam túl

sokat költ a cigányok oktatására, mivel azok valójában képtelenek bármit is elsajátítani.”⁹ Ez a hozzáállás vezet a rasszizmus intézményes elfogadásához és minden olyan szociális program elindításának ellenzéséhez, mely egyenlő esélyt adna a legelmaradottabb etnikai csoport számára is az átmenet időszakában. A többi etnikai csoport tagjai nyíltan kijelentik, hogy nem hajlandók cigány származású jelöltre szavazni, még akkor sem, ha az az általa támogatott párt színeiben indul. Magánvállalkozók általában nem alkalmaznak cigányokat.¹⁰ Bár az alkotmány tiltja a diszkriminációt, idáig egyetlen olyan határozatról sincs tudomásunk, melyben állami vagy magáncég alkalmazottját elmarasztalták volna diszkrimináció miatt munkajogi ügyekben.

De az előítéleteknek van egy másik hatásuk is: könnyen elfogadhatóvá válnak a szenvedő fél számára is, aki így könnyebben megmagyarázhatja deviáns viselkedését, még akkor is, ha az esetleges munkanélküliség azonos mértékben sújtja a bolgár lakost is.

A romák gazdasági helyzetének és környezetének változásai

A cigányok alacsony képzettségi foka különösen hátrányosan érinti versenyképességüket a munkaerőpiacon. A munkaképes romák háromnegyede szakképzetlen. Pusztán 10 százalékuk nevezhető szakképzettnek.

Csak egyötödüknek van gyakorlata népcsoportjuk hagyományos mesterségeiben, bár több mint felük képes lenne ezeket a mesterségeket elsajátítani. Ehhez hozzá kell venni a bolgárok azon meggyőződését, hogy a romák lusták, felelőtlenek és fegyelmezetlenek. Mint minden előítélet, ezek is általánossá válnak, minden romát sújtanak, s ez diszkriminációjukhoz vezet a munkaerőpiacon.

Míndezek következtében a roma-munkanélküliség katasztrofális méreteket öltött. A különböző felmérések szerint a munkaképes cigányok körében a munkanélküliség eléri a 76 százalékot. A romák nem részesültek a földreprivatizációból, mivel az államosítás előtt nem rendelkeztek földtulajdonnal. Jelenleg csak a cigányok 8,5 százalékának van művelésre alkalmas földje, melynek területe általában nagyon kicsi.¹¹ Feltűnő, hogy a cigánygazdaságok csak két évig voltak képesek bevételt hozni. A cigánygazdaságok pusztán 13,8 százalékában tartanak szárnyasokat, 8,5 százalékában apró és 2,2 százalékában nagyobb háziállatokat. Ezek a számok egy közép távú negatív tendenciát vetítenek előre.¹² Az utóbbi két-három évben egyre kevesebb azoknak a száma, akik egy magánvállalkozás beindításában látják sorsuk jobbra fordulását. Míg 1992-ben számuk még elérte a 7,6 százalékot, addig 1994-ben már csak 5,5 százalék volt, ráadásul főleg olyanok, akik már szereztek bizonyos tapasztalatokat a magánvállalkozásokról.

Új megélhetési forma kezd elterjedni e kritikus időszakban: a gazdasági célú külföldi utazások. Bár ezt sokan rossz szemmel nézik (a szociális irodákban elvetik azoknak a segélykérelmeit, akik külföldre járnak), a cigányok egyötöde mégis bevallottan jár külföldre. A helyi hatóságok és a határ menti, illetve a kikötői rendőrség szerint sok romacsalád üzletel, legalább egy tagja hosszabb-rövidebb időre rendszeresen utazik ilyen céllal a határon túlra.

Jelenleg a roma lakosság többsége szociális segélyből kénytelen megélni. Sok cigány számára a megélhetés kizárólagos formája a lopás, a kéregetés, a prostitúció és más illegális tevékenység.

A romaháztartások körülményei nagyon rosszak. A nagyobb városok és néhány falu cigánynegyede gettószerű. Benne a lakóhelyiségek egyszerűek, alacsonyak és nedvesek. Az épületek 17 százalékában nincs semmiféle bútor, még ágy sem. A gyakori illegális építkezés miatt ezeknek a lakóhelyeknek a jelentős részéből hiányzik a víz, a csatorna. A lakások zsúfoltak. Egy házban átlagosan 6,9 ember él (az országos átlag 2,6). Egy roma lakosra átlagosan 7,1 négyzetméter lakóterület jut, míg az országos átlag a cigányokat is beleértve, 16,9 négyzetméter.

A cigányok lakáskörülményei az utóbbi időben tovább romlottak azáltal, hogy sokan eladták lakótelepi lakásukat, és visszatértek a cigánytelepekre, mivel nem tudták fedezni a központi fűtéssel és a meleg vízzel kapcsolatos kiadásokat. A visszaköltözéshez az is hozzájárult, hogy a számukra idegen és velük szemben gyakran ellenséges közegből mindig visszavágytak övéik közé. Várható a cigányok lakáskörülményeinek további romlása. Már nem építenek lakásokat szociálisan hátrányos helyzetűek számára. A romacsaládok sokgyermekesek, ahol a fiatalok korán alapítanak családot, és számukra egyre nehezebb önálló lakáshoz vagy házhoz jutni. Sok romacsalád a közeljövőben fogja elveszíteni szállását, mivel képtelen kifizetni közüzemi tartozásait. Az említett felmérés szerint a romák 13 százaléka vett fel olyan kölcsönt a takarékszövetkezettől, melyet évek óta nem törleszt.

A nehéz lakáshelyzet, a hiányos táplálkozás, az egészségtelen életmód és a rossz higiénés körülmények (víz- és csatornahiány, nehéz fizikai munka, gyakori fiatalkori szülések és abortuszok, gyermekkori dohányzás, elterjedt alkoholizmus a férfiak körében) az alapvető okai a cigányság rossz egészségügyi helyzetének. A romacsaládok felében van krónikus beteg. Nagyon gyakran a betegségek mozgásszervi sérüléshez és korai halálozáshoz vezetnek a népcsoport alacsony egészségügyi kultúrája miatt.¹³

A szociális egyenlőtlenségek elmélyülése, az izoláció, a diszkrimináció erősíti a negatív tendenciák kialakulását a cigányság köreiben: személyiségvesztést, marginalizációt, alkoholizmust, tömeges bűnözést okoz. A krízis következményei növelik az etnikai feszültségeket és a népcsoportok közötti ellentéteket, továbbá erőteljesen lecsökkentik annak lehetőségét, hogy hatásosan fel lehessen lépni a szociálisan hátrányos csoportok érdekében. Ha nem történnek lépések a helyzet megváltoztatására, a jövőben komoly etnikai alapú konfliktusok várhatók.

Oktatás

Az elért eredmények ellenére a cigány lakosság képzettségi szintje erősen elmarad a többi bulgáriai népcsoporttól. Egy 1992-es felmérés alapján az ország legnagyobb etnikai csoportjainak képzettség szerinti megoszlása a következő:

A népesség megoszlása iskolai végzettség és nemzetiség szerint

Végzettség	Nemzetiség %		
	Bolgár	Török	Cigány
Felsőfokú	20,2	2,0	0,9
Középfokú, gimnáziumi vagy szakközépiskolai	54,0	24,6	7,8
Általános iskolai felső tagozatos	22,6	55,0	46,2
Általános iskolai alsó tagozatos	3,0	16,0	36,7
Semmilyen	0,2	2,3	8,5

Az elmúlt években a tanulási kötelezettséggel kapcsolatos adminisztratív intézkedések folyamatos megszűnésével drasztikusan csökkent a továbbtanuló roma fiatalok száma. 1994-ben a tanköteles cigány fiatalok alig 47,7 százaléka járt iskolába. Erre a szülők leggyakoribb magyarázata az, hogy képtelenek megvásárolni a tanuláshoz szükséges eszközöket, a cipőt és a ruhát. Kisebb részben a gyerekek kulturális okok miatt nem vesznek részt az oktatásban. Szerintük az iskola alapvetően veszélyes a hagyományos csoportos életmódra. Ezért a gazdag kardarasi, lovari vagy török cigányok gyermekei korábban abbahagyják tanulmányaikat. Sok fiatal, 13-16 éves roma korai házassága miatt marad ki az iskolából.

A bolgár oktatási rendszer nagy hibája, hogy nem veszi figyelembe azt a tényt, miszerint a bolgár nyelv nem anyanyelve sok török és cigánygyereknek. Az emiatt bekövetkező

sikertelenség az egyik alapvető oka a korai iskolaelhagyásnak. Azt is figyelembe kell venni, hogy a cigánytelepek gyermekeinek csak 12 százaléka jár óvodába, és készül fel valamilyen szinten az iskolára.

Mindez oda fog vezetni, hogy a roma társadalom amúgy is alacsony képzettségi szintje tovább csökken. Ennek pedig egyenes következménye az lesz, hogy a cigányok még nehezebben integrálódnak a gazdasági és szociális életbe, még akkor is, amikor az ország várhatóan elkezd majd kilábalni a gazdasági válságból. A szociális különbségek a romák és a többi bolgár állampolgár között tovább mélyülnek. Erősödnek majd az előítéletek, és ezzel párhuzamosan a cigányság körében még inkább elterjednek a deviáns magatartási formák, ami megnöveli az éles etnikai konfliktusok kirobbanásának a veszélyét. Észelve a veszélyt, több civil szervezet keresi az alternatív lehetőségeit annak, hogy növeljék a cigányok képzettségi szintjét, és az iskolákban tartásuk a roma fiatalokat. 1995-1996-ban az Oktatási Minisztérium három konferenciát is szervezett a cigányok oktatásával kapcsolatban.

1992 óta Bulgária történelmében először nyílt arra lehetőség, hogy állami iskolákban fakultatív módon, heti 4 órában roma nyelvet lehessen tanulni. Három jelentős roma dialektusban adtak ki nyelvkönyvet, továbbá a cigányság kultúrájáról és történelméről tankönyvet. Az UNICEF bolgár tagozata kiegészítő-köteteket készített a roma kultúráról, a helyi tradíciókról és népszokásokról. Azonban a pedagógusképzés még megoldatlan. Szintén komoly gondot jelent, hogy a szülők részéről csekély az igény eme új alkotmányos jog gyakorlására. Az 1995-96-os tanévben alig 499 tanuló 33 csoportban tanulta a roma nyelvet.¹⁴ . 1994 óta a Kisebbségeket Tanulmányozó és Interkulturális Kapcsolatokat Fenntartó Nemzetközi Központ a bolgár Oktatási Minisztériummal közösen és az UNESCO anyagi támogatásával a *Vigyük vissza a gyerekeket az iskolába* című projekt keretében kísérletet végez hét oktatási intézetben. Ezekben az iskolákban a kötelező órákon kívül tartanak zenei és művészeti órákat is. A gyerekeknek lehetőségük nyílik arra, hogy egy hagyományos területen, a zenében képezzék magukat. A zenei órákon elért sikerek erősítik a cigány fiatalok önbecsülését, és javítják az iskolához való viszonyát. Javulnak a bolgár nyelv elsajátításának a körülményei, ami kihat a többi tantárgy megtanulására is.

1995 tavaszán a Kisebbségi Jogok Szövetsége (ma Interetnikus Kezdeményezés a Kisebbségi Jogokért Alapítvány) multikulturális oktatási projektet dolgozott ki Phare-támogatással. Roma kulturális és történelmi tankönyveket készítettek, amelyeket fel lehet használni a történelem-, az irodalom- és a zeneórákon. Más hasonló projektekkel ellentétben, ez a kísérlet nemcsak a kisebbségi, hanem a bolgár tanulókat is érinti. A cél az, hogy a fiatalok ne csak előítéletes információkat kapjanak a romákról, hogy megtanulják, mi a cigányság hozzájárulása a bolgár kultúrához, hogy megtanulják a másság elfogadását, hogy megtanuljanak toleránsan viselkedni. A projekt másik célja, hogy emelje a roma fiatalok önbecsülését, hogy újabb feltételeket teremtsen a pozitív identitásválasztáshoz. Az is cél, hogy a bolgár iskola vonzóbbá váljon a cigány tanulók számára. Azonban még hátravan, hogy az Oktatási Minisztérium is elfogadja a projekt eredményeit, és azokat bevezesse több iskolában.

Romák az ország politikai életében

A bolgár politikai pártok és a végrehajtó hatalom nem azonosulnak a romák súlyos problémáival. Ez a tény készteti arra a cigány értelmiség egy részét, hogy aktívabban részt vegyen a politikai életben. Törekvéseik azonban különböző akadályokba ütköznek. A cigányokkal szembeni előítéletek gátolják, hogy aktivistaként bekapcsolódhassanak a nagy pártok tevékenységébe. Ennek ellenére az 1995-ös önkormányzati választásokon néhány tucat roma jelöltnek sikerült bejutnia az önkormányzatokba a Bolgár Szocialista Párt, a Demokratikus Erők Szövetsége, a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért, a Szociáldemokrata

Párt és más, kisebb regionális pártok választási listájáról. Az új bolgár parlamentben azonban csak egy cigány képviselő van, aki a Bolgár Szocialista Párt színeiben jutott mandátumhoz.

1989 után négy országos és 12 regionális roma szervezetet hoztak létre. A legnagyobb létszámú és legszervezettebb az Egyesült Roma Szövetség (annak ellenére, hogy tagjainak egy része 1995-ben kivált) és a Bulgáriai Romák Konföderációja, melynek alapszervezetei megtalálhatók az ország jelentősebb városaiban. A szervezetek állandó kapcsolatot tartanak a központi állami intézményekkel, és regionális szinten folyamatosan felvetik a cigányság gondjait.

Az újonnan alapított roma szervezetek leginkább kulturális, szociális és jogvédő céllal jönnek létre. Az egyik legpozitívabb példa a plovdivi Roma Szociális Alapítvány. Javaslatára a kormány elfogadta azt a tervezetet, amelynek köszönhetően a föld nélküli állampolgárok két évre szóló adókedvezmény mellett vásárolhatnak és művelhetnek földet. Ez a javaslat nagy jelentőségű a falvakban lakó és mezőgazdasági munkából megélni kívánó cigányság számára.

A roma szervezetek nagy figyelmet fordítanak saját tagjaik képzésére. Különböző kurzusokat és tanfolyamokat szerveznek annak érdekében, hogy bővítsék jogi és politológiai ismereteiket, hogy konfliktusmegelőző mechanizmusokat sajátítsanak el.

Az utóbbi években az ország több pontján jöttek létre roma nőegyletek. Tanfolyamokat szerveznek cigány nők számára, majd gondoskodnak arról, hogy a tanfolyamot végzetek el tudjanak helyezkedni. Komoly figyelmet fordítanak a családanyák egészségügyi felvilágosítására, arra vonatkozóan, hogyan kell bánni a krónikus betegekkel, hogyan kell a fiatalokat egészségesen táplálni a csökkenő jövedelmek ellenére, és hogyan lehet családot tervezni. A roma nőszervezetek egyre gyakrabban alakítanak ki kapcsolatokat az iskolákkal, és segítségük nélkülözhetetlenné válik a cigány fiatalok oktatásában.

A romák elkezdték a politikai életbe való bekapcsolódást és a polgári önszerveződés adta lehetőségek kihasználását gondjaik orvoslására. Ez a legpozitívabb változás, amelyet közösségükben az utóbbi években megfigyelhetünk.

Fordította: Klein András

JEGYZETEK

- 1 *A lakossági népszámlálás adatai*. Szófia, Nemzeti Statisztikai Intézet 1994. 194.
- 2 *Információ a hivatalos eljáráshoz. Adatok Bulgária lakosságának etnikai összetételéről*. 1990 januárja.
- 3 Liégeois, J. P.: *Roma, Tsiganes, Voyageurs*. Strassbourg, Conseil de l'Europe; Liégeois, J. P. and Gheorghe, N.: *Roma/Gypsies: A European Minority*. London, MRG 1995. 7.
- 4 Legean, G.: *Ethnographie de la Turquie de l'Europe*. Gotta, Iustus Perthes 1861; McKenzie, G. M. and Irby, A. P.: *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe*. London 1863.; Sztojanovszki, A.: *Makedonija vo turszkoto srednovekovie*. Szkopje 1983.
- 5 Tomova, L.: *The Gypsies in the Transition Period*. Sofia, International Center for Minority Studies and Intercultural Relations 1995. 22-24.
- 6 *Bulgaria: Shootings, Death in Custody, Torture and Ill Treatment*. Amnesty International Report, UK 1996.; *Bulgaria: Excessive use of force by Members of Special Forces During Police Raid in Sofia*. Amnesty International 1995.; *Bulgaria: Turning a Blind Eye to Racism*. Amnesty International 1994.
- 7 Genov, N.: *Doklad za razvitiето na csoveka. Balgarija*, 1995. Szófia, UNDP 1995.
- 8 Georgiev, Zs.-Tomova, L-Grekova, M -Kanev, K: *Etnokulturnata Szituacija v Balgarija*. MCPMKV archívum, 1992.; *Relations of Compatibility and Incompatibility Between Christians and Muslims in Bulgaria*. Sofia, International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations 1994.
- 9 *Etnokulturnata szituacija v Balgarija*. 69.
- 10 *Relations of compatibility...* 179-123.
- 11 Tomova, L: *i. m.* 72.
- 12 *Zsilisni uszlovija na naszelenieto*. Szófia, Nemzeti Statisztikai Intézet 1995. II. kötet.
- 13 Tomova, L: *i. m.* 48-50.
- 14 *Izucsavajsti malcsini ezici prez ucsebnata 1995-1996 godina*. Szófia, Bolgár Oktatási Minisztérium 1996.

ILONA TOMOVA

Changes and Problems in the Bulgarian Gypsy Community

The Gypsies are one of the least known ethnic groups in Bulgaria. Based on a recent large-scale survey, the author describes some of the main features of the Bulgarian Gypsy community. This sociological research focused on those Bulgarian citizens identified by the surrounding population as Roma. In this article the author summarises some of the main findings of this study. Demographic data are assessed as well as social, economic, cultural, educational characteristics. The study shows a deep crisis applying to all parameters of the individual and group existence of the Gypsies. Also, the author describes the changing situation of the Bulgarian Gypsy community in terms of legal arrangements, ethnic mobilization and ethnic politics.